

OLASZ SÁNDOR

1949-ben született Hódmezővásárhelyen. Magyar-francia szakos diplomát 1973-ban szerzett a József Attila Tudományegyetemen. 1973-tól a Tiszatáj munkatársa, főmunkatársa, főszerkesztő-helyettese. 1996-tól a folyóirat főszerkesztője. Jelenleg az SZTE Modern Magyar Irodalmi Tanszékének docense. 2000-ben habilitált. 1992-től a Németh László Társaság alelnöke. Díjai: Magyar Művészetért-díj (1990), Németh László-díj (1998), Arany János-díj (1999), Széchenyi Professzori Ösztöndíj (1999). 1999-ben a Tiszatáj munkáját elismerő Magyar Örökség-díjat vehette át. Könyvei: Az író öntőformái. Nyugat-európai minták Németh László regényszemléletében (1995), A regény metamorfózisai a 20. század első felének magyar irodalmában (1997). Folyóiratokban megjelent tanulmányai, kritikái megközelítik a négyszázat.

Csak a szavak

Baka István költészetéről

Baka István 1948-ban született Szekszárdon, Szegeden járt egyetemre, s attól fogva ott élt, ott is halt meg 1995-ben. Nagyon kevés idő adatott számára, de a gyötrelmes betegség szorításában is dolgozott mindvégig. Mondhatni, lezárt és teljes életművet hagyott maga után, amely a népitől a tárgyiasig a magyar költészet csaknem minden fontosabb irányát ötvözi, s ily módon a legteljesebb mértékben besorolhatatlan. Már húszévesen érett költő, mestere a formáknak, költői megszólalása míves, csiszolt. Korai versei a sorsvállaló nemzeti költészet hagyományának mély átélését jelezték. A történelem metaforikus nyelven történő megidézése nyilvánvalóan az akkori jelenhez szólt. Baka István azonban már ekkor sem kizárólag a diktatúrával és képviselőivel ütközött. Az emberi létezéssel gyűlt meg a baja. Az igazi valóság számára egyre inkább a konkrét téren és időn kívül mutatkozott meg. Ezt a létfilozófiai érdeklődést már korai, istennel perlekedő versei is tanúsítják. Ez az a pont, ahol Baka a magyar lírai tradíció öröklött beszédmódjából ki-

lép. Korától, a század- és ezredvég kelet-közép-európai történelmétől ő sem szigetelhetette el magát, utolsó verseinek egyike, az *Üzenet Új-Huligániából* is ezt bizonyítja. De Bakára is érvényesek Kosztolányi Esti Kornélijának szavai: „olyan író akarok lenni, aki a lét kapuin dörömböl”.

Úgy tűnik, Baka létélményének egyik legszilárdabb eleme az a fölismerés, hogy a mindennapi és a történelmi idő nem egyéb állandó körforgásnál. Ugyanaz ismétlődik napról napra, sőt, évszázadról évszázadra. A mindennapi élet kicsinyes körkörössége itt az előtér, az embertelen, rideg kozmikus idő meg a háttér. A Baka-versekben oly gyakori Isten-motívum szerepe is ebben az összefüggésben világosodik meg. A versbeli Isten – olvashatjuk a költő egyik nyilatkozatában – „azoknak az irracionális erőknek összessége, melyek életünket és a történelmet irányítják. Isten ezért a végzetnek, az irracionalitásnak a jelképe, olyan erőké, melyekkel szemben az egyénnek reménytelen szembeszállnia.” Az egyébként kötetcímmé is emelt *Farkasok órája* kétségbeesett kérdését is innen érthetjük meg. „Mégis, oly jó lenne tudni – / mit is? Hogy meddig tart e rettenet, / s mért félek úgy, mért nem tudok aludni, / ha farkasok óráján ébrednek?” – *Farkasok órája*? Talányos, de nem megfejtethetlen utalás Ingmar Bergman hasonló című filmjére: „A farkasok órája az a pillanat, amikor az éjszaka átadja a helyét a hajnalnak. /.../ Ebben az órában legvalóságosabbak a rémálmok. Ebben az órában leghatalmasabbak a fantomok és démonok.” A félelem lidérclángjai kúsznak ezekben a versekben, s az olvasóban valami általános érvényű szorongás marad.

Baka István a betegséggel küzdve, a testi szenvedés kínjait viselve az idő könyörtelensége elleni egyetemes panasszá formálja az egyéni élet tragédiáját. Az egyetemes létösszefüggések lírikusa, aki azonban kései verseiben olykor már egy léten túli lét borzongató látószögéből tekint az emberidegen világra, a pusztulás abszurditására. „Ha majd a gálickék egek / Szőlőhegyén a Hold kerek / Kőasztalára könyökölve / Nagyot sercintek rá a földre” – olvashatjuk a *Háry János bordalában*. A lírai hős ideje fogságában sínylődő földi rabként – a fogyó hetek és napok szorításában, a közelítő Semmi tudatában – a megélt lehetőségek gazdagságát éli újra, de a meg nem éltek hiányával is szembesül. „Ha kifelé bezárul minden út, / Itt legbelül lesz tágasabb a tér...” – olvasható a *Vadszőlő* című költeményben, mely – kulcsversként – mintegy a pro-

usti teremtő emlékezetre ad példát. „Összetart az emlékezetem” – írja Baka, s tárgya valójában a vadszőlőként indázó, a roskadozó falakat összetartó emlékezés, az érzékelő-emlékező szubjektum tudatában új életre kelő idő.

A költő szerencsés szellemi találkozásai sorában különösen fontos az orosz-amerikai Jozsif Brodskijjal való megismerkedés. Az ő versei is a szerepjátszó hajlammal, az önstilizációk meglepő gazdagságával kápráztatják el az olvasót. Baka gyakran használja föl verseiben az egyetemes és a magyar kultúra nagy alakjait, jelképeit. A *Yorick monológjaiban* – nem előzmények nélkül a magyar költészetben, hiszen Kormos István „szegény Yorick”-ját nehezen feledhetjük – a Hamlet bolondjának maszkját veszi föl. Hatalmas téma, hogy az irodalomnak miért és miként volt szüksége Shakespeare-re. Yorick közismert jelképisége nemcsak arra alkalom, hogy a hős egyszerre véresen komoly és ordenáré módon alantas marginális helyzetéből mutassa be a tragédia főalakjait. A Yorick magatartásában rejlő ellenállási lét izgathatta a költőt. A hős itt kívülről és ki-rekesztve fogalmazhatja meg az autonómiáját őrző ember gondolatait. Yorick-on keresztül tehát önmagát képes kifejezni Baka. Hasonlóképpen a legszemélyesebb versei közé tartozik a *Sztyepan Pehotnij versesfüzete*. A szerző kitalál egy orosz szamizdat költőt, s megírja helyette az életművet. Hogy az illúzió tökéletes legyen, még az orosz címeket is megadja. Ám erre valójában nincs szükség, a verseknek így is jellegzetes orosz – kelet-európai atmoszférájuk van. Tökéletesen sikerült Baka Istvánnak belehelyezkednie a nem létező költő világába, s mindez a 20. századi orosz kultúra illegálitásba kényszerített részének tanulmányozása nélkül aligha születhetett volna meg. Hány János, Tarkovszkij, a Carmen Don Joséja, Pügmalion, *Az ember tragédiáját* író Madách Imre éppúgy alkalmasak a személyiség (e szerepek nélkül nehezen elmondható) tartalmainak kifejezésére, mint a betyár a siralomházban vagy a Van Gogh börtönudvarán kerengő rab. Ennek a multiplikációnak az a sajátossága, hogy az alany sokszorozódik, a hangnem és beszédmód azonban lényegében változatlan. Baka verseinek sokszólamúsága konkrét versalanyok megszólaltatásán és nem a formai-hangnemi változatosság eredményeként valósul meg. A Tarkovszkij-„fordítások” hangja alig különbözik a Pügmalionétól vagy Yorickétól. A szerepjátszó művek közül a Hány-ciklus emelkedik ki. Hány „búcsúpohara”, „bordala” és „csőszdala” – a Kodály-daljátékon keresztül –

olyan kapcsolatot teremt Garay János művével (*Az obsitos*), melynek eredményeként Baka versei a kiindulópontként szolgáló művek palinódiái, „újraírásai” gyanánt is olvashatók. Az egykori jelentés azonban olyan változáson megy át, hogy az eredetét is másként látjuk.

Az eltökéltségig konzekvens erkölcsi tartás Baka István költészetében a mesterség fegyelmének erkölcsével találkozik. Amikor az újabb lírában oly sok az esetlegesség, s az akarva-akaratlanul odavetett mondattörmelék gyakran már megírásakor érvényét veszti, akkor ebben a nagy relativizálási igyekezetben Baka versei újra megerősítik, hogy korszerű nem csupán az éppen divatos lehet. Ő a nyelvi töredezettséggel és dekomponáltsággal a nyelvi megformálás míveségét és a kompozíció fegyelmét állítja szembe. Nem búcsúzik a trópusoktól, sőt, egyre sokrétűbb, komplexebb metaforákat teremt. A létélmény sűrítésének képi eszköze a vers gondolati centruma is egyben. A látomásos képi-metaforikus módszer gyakran ötvöződik egy sűrítő, összefoglaló, egzisztenciálisan konkrét összefüggéseket megvilágító, ha úgy tetszik tárgyias írásmóddal.

A *November angyalához* c. kötet (1995) verseiben Baka István a – József Attilára és Szilágyi Domokosra emlékeztető – letisztult tragikumhoz és egzisztenciális lecsupaszodáshoz jutott el. Még a „versszerű vers”, a hagyományos formák kényszereinek és megtartó kereteinek vállalása is ennek a költészettörténeti tradíciónak a továbbélését igazolja. „Az olyan verset szeretem, ami nemcsak szól valamiről, hanem önmagában véve is valami, József Attila-i kifejezéssel: szemléleti világegész” – mondta Baka egy régi interjúban. Az „érzékletes” vers Jeszenyinre és Lorcára emlékeztető eszménye szintén lírai tradíciókat idéz. Bakáról is elmondható, hogy a versformálásban zenei formák hatnak rá, sorra megfigyelhetjük azt a kompozíciós logikát, amely a zeneművek tételeinek váltakozásában rejlik. A *Liszt Ferenc éjszakái* c. ciklus szerzője nem is titkolja ezt a zenei fogantatást, hiszen az alcímekben még az ihlető Liszt-műveket is megnevezi. Ám ezen túl sok esetben a versmag is valamely nyelvzenei egység, s a műben ily módon az akusztikai emlékezet ölt alakot. Ez a muzikalitás nagy mértékben befolyásolja a versek retorikáját, frazeológáját. Baka jellegzetes verstípusa a liriko-drámai monológ, melyben a drámai karaktert a narrátor színpadi hősökéhez hasonló megjelenítése, sokszor a megszólalás helyzetének tömör jellemzése adja. Enyhén romantikus és megemelt ez a hang, ám té-

vedés, hogy a modern költészet csak ironikus és groteszk lehet. Baka is mélyen átéli a századvég irodalmában olykor megkerülhetetlennek látszó gondot, a megnyilatkozás esélyeibe, a nyelv kifejezőképességébe vetett hit megingását. Ha el is bizonytalanodik a költő, a megnevezésre, kimondásra törő gesztus azonban nem halványodik el. „Csak a szavak már nem maradt más / csak a szavak csak a szavak” – írja egy helyen. Persze a Baka-vers is változik, s erről talán a *Philoktétész* mond legtöbbit. Itt a vers olyan, mint a nem gyógyuló sebe miatt rettenetes bűzt árasztó mitológiai hős: „...olyan / e vers a sorvégeitől lefoszlott / a rím s csupán a jambusok kolompját / kongatja még tudatva merre jár / hullatva húsát bomló szavait hogy / kitérhessen előle az idő”.

A fenti írás Baka István hamarosan megjelenő angol nyelvű kötetéhez írt előszó.